

„Dokumenty osobiste” z okresu I wojny światowej w serii wydawniczej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych

Piotr Cichoracki

Uniwersytet Wrocławski /University of Wrocław (Poland)
piotr.cichoracki@uwr.edu.pl, ORCID 0000-0003-2523-2679

STRESZCZENIE

Artykuł jest szczegółową, krytyczną recenzją 7-tomowej edycji dokumentów źródłowych pt. „Wielka Wojna – codzienność niecodzienności. Biblioteka pamiętników z I wojny światowej z zasobu polskich archiwów państwowych”, wydanej w latach 2014–2021 nakładem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Poszczególne tomy serii zawierają opracowane naukowo dokumenty pamiętnikarskie z okresu I wojny światowej. Zarówno diariusze, jak i wspomnienia wchodzące w skład serii łączy wątek wojennych losów ich autorów i obrazu życia codziennego podczas wojny na ziemiach polskich. Autor przeanalizował i ocenił tomy serii pod kątem doboru wykorzystanych źródeł pamiętnikarskich, ich opracowania edytorskiego, układu poszczególnych tomów i aparatu naukowego. Odniósł się ponadto do kwestii opracowania naukowego poszczególnych tomów; zawarł także wiele rekomendacji i wniosków dla wydawcy odnoszących się do poprawy zakresu i jakości przygotowania edytorskiego źródeł pamiętnikarskich do publikacji.

SŁOWA KLUCZOWE

pamiętnikarstwo,
edycje źródłowe,
I wojna światowa

Personal documents from the period of World War I in the publishing series of the Head Office of State Archives

ABSTRACT

The article offers a detailed critical review of the 7-volume edition of source documents entitled "Wielka Wojna – codzienność niecodzienności. Biblioteka pamiętników z I wojny światowej z zasobu polskich archiwów państwowych" [The Great War – the everyday of the extraordinary. The library of World War I diaries from the fonds of Polish state archives]. It is a library of World War I diaries from the fonds of Polish state archives, published in 2014–2021 by the Head Office of State Archives. Individual volumes of the series comprise academically compiled diary documents from the World War I period. The diaries and memoirs included in the series are linked by the theme of their authors' fates during the war and depictions of daily life in wartime Polish lands. The author analysed and evaluated the publication from the perspective of selection of diary sources used, their editorial preparation, layout of individual volumes, as well as the scholarly apparatus. He also addressed the issue of the academic preparation of individual volumes; he included a number of recommendations and conclusions for the publisher, regarding the improvement of scope and quality of the editorial preparation of diary sources for publication.

KEYWORDS

diaries, source
editions, World
War I

Seria „Wielka Wojna – codzienność niecodzienności. Biblioteka pamiętników z I wojny światowej z zasobu polskich archiwów państwowych”, red. nauk. J. Kochanowski, G. Leszczyński, G. Mędykowski.

1. *Trochę się zazdrości tym, co nie dożyli tych czasów... Dziennik Ludwika Ostrowskiej z Maluszyna*, oprac. J. Kita, P. Zawilski, Warszawa 2014, ss. 187.
2. *Ta wojna zmieni wszystko... Dziennik Janiny Gajewskiej*, oprac. A. Wajs, Warszawa 2014, ss. 349.
3. *Był czyn i chwała!... Józef Gabriel Jęczkowiak. Wspomnienia harcerza 1913–1918*, oprac. M. Frankel i P. Gut, Warszawa 2015, ss. 245.
4. *Nie wybiła godzina wybawienia z otchłani nieszczęść... Kronika dziejów Łowicza Władysława Tarczyńskiego*, oprac. M. Wojtylak, Warszawa 2015, s. 422.
5. *Śmieszne to życie! Ale go żal... Dzienniki Kazimierza Filara*, cz. 1–2, oprac. P. Szlanta, wsp. L. Boryczko, Warszawa 2018, ss. 301+558.
6. *O miłości Ojczyzny nie deklamowaliśmy... Wspomnienia Antoniego Sejmeja Górszczyka*, red. S. Rękas, Warszawa–Kraków 2019, ss. 509.
7. *Dziwne są losów koleje... Listy i pamiętniki Ignacego Boernerera 1914–1918*, oprac. J. Kochanowski, wsp. J. Błachnio, Warszawa 2021, ss. 356.

Setna rocznica wybuchu I wojny światowej i obchody okrągłych rocznic kolejnych wydarzeń mających miejsce w czasie trwania tego konfliktu zbrojnego zaowocowały – także w Polsce – wieloma wydarzeniami naukowymi i popularyzatorskimi. Na rynku wydawniczym pojawiły się publikacje o charakterze monografii, zbiorów tekstów rozproszonych, a także edycje źródłowych. Seria „Wielka Wojna – codzienność niecodzienności. Biblioteka pamiętników z I wojny światowej z zasobu polskich archiwów państwowych”, zainicjowana w 2014 r. przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, jest zapewne jednym z najszerzej zakrojonych przedsięwzięć wpisujących się w działania wydawnicze poświęcone konfliktowi toczącemu się w latach 1914–1918. Do chwili obecnej opublikowano w niej 7 pozycji (w 8 tomach). Ich lektura pozwala na zebranie wstępnych refleksji na temat wskazanego cyklu.

Celem niniejszego artykułu nie jest streszczanie zawartości tekstów źródłowych wydanych w serii, ani prezentacja treści kolejnych tomów, także jeśli chodzi o ich wartość poznawczą. Zainteresowani tymi zagadnieniami mogą sięgnąć po opisy znajdujące się na stronie wydawcy¹. Omawiana seria jest bez wątpie-

¹ Kolejno według numeracji tomów: <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/troche-sie-zazdrosci-tym-co-nie-dozyli-tych-czasow-dziennik-ludwiki-ostrowskiej-z-maluszyna/>; <https://www.>

nia cennym przedsięwzięciem. Można się zgodzić ze stwierdzeniem wydawców tomu 1., że wśród edytowanych dotąd „dokumentów osobistych” z okresu I wojny światowej dominuje memuarystyka. Ich jednoczesna konstatacja, że „jednym z nielicznych wyjątków” [s. 21] są dzienniki Zofii Lubomirskiej wydaje się natomiast nietrafiona. Jeśli uwzględnić tylko jedną podkategorię dzienników z lat 1914–1918, a więc te, których autorami byli żołnierze I Brygady Legionów Polskich, to do momentu rozpoczęcia omawianej serii w druku ukazało się ich nie mniej niż dziesięć².

Intencją autora recenzji jest przedstawienie swoistego zbiorowego portretu całości wydawnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem takich kwestii jak metody edycji i strona merytoryczna opracowań poszczególnych tomów. W pierwszej części omówiono serię jako całość, w kolejnych przedstawiono ocenę koncepcji edycji, wraz z czytelnicznym komentarzem, oraz spostrzeżenia szczegółowe. Wybrane kategorie pogrupowano problemowo. Nie została poddana analizie poprawność odczytu tekstów oryginalnych.

Aby uprościć odwołania do konkretnych pozycji serii, w recenzji zrezygnowano z klasycznego systemu przypisów u dołu strony, zawierających odwołania bibliograficzne. Zastosowano metodę wskazania tomu poprzez umieszczenie w nawiasie kwadratowym jego numeru w serii i ewentualnie strony, której uwaga

archiwa.gov.pl/produkt/ta-wojna-zmieni-wszystko-dziennik-janiny-gajewskiej/; <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/byl-czyn-i-chwala-jozef-gabriel-jeczkwowiak-wspomnienia-harcerza-1913-1918/>; <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/nie-wybila-godzina-wybawienia-z-otchlani-nieszczes-kronika-dziejow-lowicza-wladyslawa-tarczynskiego/>; <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/smieszne-to-zycie-ale-go-zal-dzienniki-kazimierza-filara-cz-1-i-cz-2/>; <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/o-milosci-ojczyzny-nie-deklamowalismy-wspomnienia-antoniego-sejmejagorszczyka/>; <https://www.archiwa.gov.pl/produkt/dziwne-sa-losow-koleje-listy-i-pamietniki-ignacego-boernera-1914-1918/> [dostęp: 20.04.2022].

² Do 1939 r.: S. Długosz (J. Tetera), *Przed złotym czasem*, z przedm. A. Struga, Kraków 1917; T. Kasprzycki, *Kartki z dziennika oficera I Brygady*, Warszawa 1934; W. Lipiński (Socha), *Szlakiem I Brygady. Dziennik żołnierski*, przedm. M. Gałęzowski, red. M. Pilecka, Łomianki 2014 (reedycja); S.E. Składkowski, *Moja służba w Brygadzie. Pamiętnik polowy*, Warszawa 1990 (reedycja). W ostatnich dekadach: J. Kruk-Śmigła, *Za wierną służbę Ojczyźnie. Dziennik Legionisty I Brygady*, oprac. J. Kirszak, Krosno 2004; M. Römer, *Dzienniki legionowe. 1. 18 VII 1915 – 24 II 1916*, do dr. przygot. Z. Solak, przy współud. J.T. Nowaka i A. Garlej-Solak, Kraków 2008; H. Tomza, *Dziennik Legionisty 1914–1915. Walki II Brygady Legionów w Karpatach Wschodnich*, Warszawa 2008; *Diariusz Kazimierza Świtalskiego VIII 1915 – I 1917*, cz. 1, oprac. J. Piotrowski, W. Suleja, „Niepodległość” 1995, t. 47, s. 5–109; T. Wyrwa-Furgalski „Wyrwa”, *Dziennik 1913–1916*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Kraków 2011.

dotyczy. Zapis [1., s. 100] oznacza zatem odwołanie do strony 100 w dzienniku Ludwika Ostrowskiej, który jest 1. pozycją w serii.

Seria wydawnicza

W serii ukazało się dotąd 7 pozycji. Cztery pierwsze opublikowano w latach 2014–2015. Pozostałe trzy wydano w latach 2018, 2019, 2021. Można więc stwierdzić, że częstotliwość pojawiania się kolejnych tomów maleje. Należy jednocześnie zastrzec, że tomy 5. i 6. wyróżniają się dużą objętością, co mogło wpłynąć na okres przygotowania ich do druku. Publikacje to albo inedita [2., 3., 4., 5.], albo teksty publikowane po raz pierwszy [1., 6., 7.]. W tym drugim wypadku większość źródeł stanowią pierwodruki. Oryginały opublikowanych materiałów są przechowywane w siedmiu placówkach, przy czym sześć z nich należy do państwowej sieci archiwalnej. Są to archiwa państwowe w: Warszawie [2.] i jego oddział w Łowiczu [4.], Łodzi [1.], Szczecinie [3.], Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK) [5.] oraz Archiwum Akt Nowych [7.]. Podstawą tekstu opublikowanego w ramach 6. pozycji w serii jest dokument z zasobu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, przy czym rękopiśmienne fragmenty źródła znajdują się również w oddziale nowosądeckim ANK. Świadczy to o wyjściu poza powielaną w każdym tomie deklarację, że seria zawiera materiał z zasobów polskich archiwów państwowych. Większość oryginalnych tekstów stanowią rękopisy [1., 2., 4., 5., 7.]. W pozostałych dwóch wypadkach [3., 6.] edycje dokonane zostały w oparciu o maszynopisy.

Źródła publikowane w serii tworzą kompletny zbiór najważniejszych kategorii tzw. dokumentu osobistego. Znajdziemy wśród nich klasyczne dzienniki [1., 2., 5.], ich specyficzną odmianę, jaką stanowi spisywana regularnie „kronika miasta” [4.], pamiętnik, oparty najpewniej na bieżących zapiskach [częściowo 7.], wspomnienia [3., 6.], wreszcie korespondencję [częściowo 7.]. Są w nich odnotowane wydarzenia ze wszystkich kluczowych ziem polskich okresu porozbiorowego. Przy czym zdecydowane pierwszeństwo należy do terenu Królestwa Polskiego, do którego odnoszą się, w całości bądź w części, niemal wszystkie publikowane teksty. Wyjątek stanowi pozycja 6., której autor opisuje wydarzenia na obszarze zaboru austriackiego i – szerzej – monarchii habsburskiej, a po wzięciu do rosyjskiej niewoli – doświadczenia z głębi państwa carów. Sześć spośród siedmiu pozycji obejmuje okres mieszczący się w cezurze wyznaczonej przez wybuch i zakończenie I wojny światowej, przy czym dwie pozycje doty-

czą tylko lat 1914–1915 [1., 4.]. Niewielkie odchylenia w narracji powodują, że wskazane ramy czasowe mogą ulec rozszerzeniu o okres wcześniejszy [3.] lub późniejszy. W tej drugiej sytuacji teksty obejmują zakresem chronologicznym pierwsze tygodnie istnienia II Rzeczypospolitej [2., 3., 7.]. W wypadku wspomnień Antoniego Sejmeja Górszczyka [6.] twórcy serii uznali, że należy przekazać czytelnikom tekst, który znacznie wychodzi poza ramy czasowe serii. Tom obejmuje bowiem całe życie autora do 1939 r., a okres dotyczący lat 1914–1918 stanowi jedynie około 30% całości.

Autorzy publikowanych tekstów należą do różnych grup społecznych, zawodowych oraz kategorii wiekowych. Przeważają osoby, których pochodzenie można określić przy pomocy pojęcia „mieszczaństwo”, przy czym należy rozumieć je szeroko. Znalazły się wśród nich rodziny: rzemieślnicza [3.], funkcjonariusza państwowego [5.], duchownego protestanckiego [7.] bądź wywodzące się ze szlachty [2., 4.]. Po jednym reprezentancie mają warstwy ziemiańska [1.] i chłopska [6.]. Dla okresu I wojny światowej istotny wydaje się podział wg klucza: wojskowi – cywile. Biorąc pod uwagę obecny stan serii, mamy do czynienia z równowagą. Perspektywę kombatantów reprezentują trzej autorzy [5., 6., 7.], troje kolejnych patrzy na wydarzenia okiem cywila [1., 2., 4.], doświadczeniem jednej osoby była służba w wojsku od 1916 r. [3.]. Można zwrócić uwagę na postać Ignacego Bornera, który, mimo że notuje, służąc w Legionach Polskich, to jednak jest co najmniej w równym stopniu politykiem, co żołnierzem [7.]. Ze względu na ówczesne uwarunkowania obyczajowo-społeczne, poza wojskiem znajdowały się obie kobiety będące autorkami tekstów publikowanych w serii [1., 2.].

Nieco bardziej skomplikowana jest kwestia wieku autorów. Należy oddzielnie traktować twórców dzienników i korespondencji, a oddzielnie wspomnień. W pierwszym wypadku dwoje autorów należy uznać – zwłaszcza wg standardów czasów, w których żyli – za zaawansowanych wiekowo w chwili powstawania zapisków, ponieważ przekroczyli wówczas 60 rok życia [1., 4.]. Wiek I. Boenera można określić jako średni, oscylujący wokół 40 lat [7.]. Pozostała dwójka należała do pokolenia wyraźnie młodszego, choć trudno określić ich mianem przedstawicieli młodzieży, skoro zbliżali się do trzydziestych urodzin bądź właśnie je przekraczali [2., 5.]. Autorzy obu wspomnień opisują wydarzenia, w których uczestniczyli jako osoby młode [6.] bądź bardzo młode [3.]. O ile jednak, sądząc z odautorskiej deklaracji, Antoni Semej Górszczyk pisał swoją relację na temat I wojny światowej tuż po odzyskaniu niepodległości [6., s. 127], to Józef Gabriel Jęczkowiak

ukończył prace nad edytowanym tekstem dopiero w wieku okołoemerytalnym [3., s. 206].

Opracowanie

Z pozycji czytelnika trudno wychwycić, czy dobór edytorów był efektem przyjęcia jednego odgórnego założenia (lub założeń). W trzech wypadkach aparat naukowy jest dziełem w pełni monoautorskim [2., 4., 6.], w jednym zaś całość sygnują dwie osoby [1.]. Dla tomów 3. i 5. sięgnięto po rozwiązanie sprowadzające się do rozdzielenia opracowania tekstu i napisania biograficznej części wstępu, przy czym w tomie 5. taka biografia pozbawiona jest aparatu naukowego. Tom 7. został opracowany przez Jerzego Kochanowskiego we współpracy z Janem Błachnio. W kilku wypadkach autorami edycji są osoby, które wcześniej prowadziły badania związane z autorami źródeł publikowanych w serii, ich spuścizną bądź regionem, z którego się wywodzili. Potwierdzeniem tego są odwołania do wcześniej publikowanych tekstów o charakterze naukowym [1., 3., 4., 6., 7.]. Poszczególne tomy nie mają adnotacji o recenzjach. Można oczywiście założyć, że tę rolę pełnili członkowie Rady Naukowej. Przy czym musi pojawić się zastrzeżenie, że w wypadku t. 7. autorem aparatu naukowego jest jeden z uczestników tego gremium.

Zapoznanie się ze wszystkimi tomami nasuwa konstatację, że mamy do czynienia z różnymi rozwiązaniami jeśli chodzi o formalną stronę edycji. Kwestią otwartą pozostaje, czy od początku zrezygnowano z wprowadzenia jednej metody opracowania tekstów źródłowych, czy też jej koncepcja ewoluowała.

W serii stosowane są dwa typy przypisów: tekstowe, oznaczone literowo – usytuowane na zewnętrznych marginesach tekstu głównego, oraz rzeczowe, oznaczone liczbami – umieszczone po tekście głównym. Zaznaczyć należy, że umiejscowienie przypisów rzeczowych na końcu jest z punktu widzenia czytelnika niewygodne. Niemniej biorąc pod uwagę sposób składu i relatywnie mały format wydawnictwa, można zrozumieć, że zastosowanie rozwiązania optymalnego w lekturze, jakim są przypisy dolne, w tym wypadku mogłoby momentami przytłaczać tekst źródła.

Początkowo przypisy tekstowe odgrywają rolę minimalną. Dotyczy to pierwszych czterech tomów opublikowanych w latach 2014–2015. Są one nieliczne i mają charakter techniczny – rejestrują osobliwości oryginalnej postaci tekstu źródłowego np. skreślenia, odręczne dopiski w maszynopisie, drobne korekty literowe, itp. Ich rola zmienia się od tomu 5., zaczynają one bowiem wówczas prze-

mować część funkcji przypisów rzeczowych z tomów 1–4, takich jak tłumaczenie zwrotów obcojęzycznych czy odwołania geograficzne do nazw miejscowości. Przy czym nie jest jasne, na jakich zasadach kwalifikowano poszczególne odwołania tej samej kategorii do danego rodzaju przypisów. Bywa bowiem, że przypisy takiego samego typu występują jednocześnie jako tekstowe i rzeczowe.

Istnieją duże rozbieżności pomiędzy proporcjami aparatu naukowego (łącznie: przypisy rzeczowe³, części wstępne, noty edytorskie) a tekstami źródłowymi⁴. W skrajnym wypadku w pozycji 1. udział opracowania wynosi około 60% całego tomu. Drugi biegun stanowi pozycja 5., gdzie spada on do nieco ponad 10%. Objętość pozostałych tomów jest wypełniona zwartymi fragmentami towarzyszącymi tekstowi głównemu mniej więcej w granicach 20–40%. Nie ma potrzeby wskazywania na różnice w nasyceniu tekstów źródła przypisami, ponieważ te pierwsze mają różny charakter. Choćby ze względu na pozycję społeczną czy rodzaj aktywności ich autorów, dają różne możliwości osobom odpowiedzialnym za opracowanie poszczególnych tomów.

Inną kwestią jest przeciętna objętość odwołań⁵. Widać tu zróżnicowane podejście osób edytujących poszczególne teksty źródłowe. Najbardziej jest to uwidocznione przy porównaniu tomów 2. i 6. Proporcja przeciętnej objętości przypisów wynosi w tym wypadku 1:4. Wydaje się, że trudno to wyjaśnić jedynie odmiennością przedmiotów odwołań. Autorzy obu edycji musieli inaczej pojąć swoje zadanie, a dowolność taka została widocznie uznana przez wydawcę serii za dopuszczalną. Wypada dodać, że w pozostałych tomach środek ciężkości rozkładany jest rozmaicie i objętość przypisów rzeczowych rośnie w kolejnych tomach następująco: 4., 5., 1., 3., 7.

Przypisy rzeczowe nie są konstruowane według jednego wzorca, nie tylko jeśli chodzi o ich orientacyjną objętość. Jedynie w niektórych wypadkach autorzy opracowań decydują się na odnotowanie w odwołaniach informacji o źródłach podawanych treści. Przy czym czynią to z mniejszą [1.] bądź większą intensywnością [2.]. Nie ma reguły jeśli chodzi o sposób podawania dat urodzin i śmierci

³ W poniższym fragmencie nie uwzględniono przypisów tekstowych, ponieważ ich skala jest niemożliwa do uchwycenia bez ręcznego obliczania każdej pozycji i jej objętości.

⁴ Przy określaniu wskazanych proporcji nie uwzględniano ilustracji, które znajdują się zarówno w obrębie części stanowiących opracowanie, jak i w tekstach głównych.

⁵ Została ona oszacowana na podstawie dzielenia liczby przypisów rzeczowych przez liczbę stron, jaką zajmują.

osób występujących w przypisach. Stosowane są daty roczne, dzienne, niekiedy wskazywane są miejsca urodzenia i zgonu.

Wszystkie tomy zawierają materiał ilustracyjny, przy czym w niektórych wypadkach można go ocenić jako bardzo bogaty. Ma on trojaki charakter. Pierwsze to ilustracje ściśle powiązane z osobami autorów publikowanych tekstów źródłowych. Kolejną kategorię stanowią te, które można określić jako kontekstowe, przedstawiają bowiem miejscowości bądź artefakty dotyczące opisywanych wydarzeń. Wreszcie trzeci rodzaj to zdjęcia postaci występujących w publikowanych tekstach źródłowych. Optymalna wydaje się możliwość nasycenia tomów pierwszym rodzajem ilustracji. Nie zawsze było to jednak możliwe, dlatego niekiedy, jako ekwiwalent, stosuje się dwa pozostałe typy. Dzieje się tak zwłaszcza w 2. tomie serii, gdzie tekst został dwukrotnie uzupełniony drzewem genealogicznym autorów źródeł. Zrozumiałe, że dotyczy to osób należących bądź wywodzących się z ziemiaństwa [1., s. 4]. Częścią składową większości tomów są mapy. Pozbawione tego elementu są jedynie tomy 3. i 5. Ilustracje kartograficzne pomagają czytelnikowi umiejscowić geograficznie opisywane wydarzenia. Materiał ten ma różną postać i proveniencję. W tomie 1. znajduje się arkusz opracowany specjalnie na użytek serii. Pozostałe zawierają reprodukcje map i planów z epoki.

Seria pozbawiona jest indeksów. Fakt ten należy traktować jako zasadniczy i najważniejszy mankament prezentowanego cyklu. Indeks osobowy wydaje się minimalnym wymaganiem dla wydawnictwa o charakterze źródłowym. W wypadku recenzowanej serii wskazane byłyby również indeksy geograficzne. Ich brak odczuwać będą zwłaszcza osoby interesujące się poszczególnymi regionami, na których rozgrywały się opisywane wydarzenia. Brak indeksów stoi w sprzeczności z deklaracją, jaka pada w 1. tomie, o wprowadzeniu edytowanych tekstów do obiegu naukowego [1., s. 9]. Bez wskazanego elementu opracowania użyteczność badawcza wydawnictw źródłowych jest znacznie mniejsza.

Uwagi szczegółowe

Poniżej zebrano spostrzeżenia szczegółowe, zgrupowane w określone wątki tematyczne. Wydzielone zostały cztery zagadnienia. Kolejno są to: historia Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, problem rozróżnienia „pruski-niemiecki”, dzieje Legionów Polskich oraz szerzej rozumiane kwestie wojskowe.

Józef Ostrowski do parlamentu rosyjskiego był wybierany w latach 1906–1909, nie w latach „1906–1910” [1., s. 35]. Serbia nie wypowiedziała wojny Rosji

w 1914 r. [2., s. 313]. Nie tylko Niemcy były partnerem Ukrainy w traktacie brzeskim [2., s. 323], a wojna Polski i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej wykraczała chronologicznie poza maj 1919 r. [2., s. 324]. Nietrafnym wydaje się określenie rosyjskich oddziałów lejbgwardii „osobistą armią cara” [5., cz. 1., s. 547]. W bitwie pod Cuszimą nie zostały zatopione „wszystkie” rosyjskie okręty liniowe [6., s. 391]. Trudno zgodzić się z twierdzeniem, że sposób powoływania gabinetu w Rosji po tzw. manifeście październikowym z 1905 r. odbywał się według „demokratycznych reguł” [6., s. 392]. Tzw. ofensywa Kiereńskiego swój środek ciężkości miała na południu, nie zaś na Froncie Północnym [6., s. 457].

W kilku edycjach pojawia się określenie „pruski”, które jednak nie odnosi się do formacji mających swe garnizony na terenie Prus, lecz do opisu cesarskiej armii niemieckiej lat 1914–1918: „pruska wojskowa komenda miasta” [1., s. 143]; Prusy „prowadzące walkę na obydwu frontach i w Afryce Wschodniej” [1., s. 151]; „w okresie I wojny światowej nie stosowano już w armii pruskiej broni strzeleckiej z mechanizmem kurkowym” [1., s. 152]; zajęcie „przez Prusaków Belgii i Luksemburga” [1., s. 158]; „żołnierz armii pruskiej” [3., s. 214]; „ppor. artylerii armii pruskiej” [3., s. 220].

Nieco potknąć związanych jest z terminologią i chronologią dotyczącą Legionów Polskich. Wątpliwe wydaje się stosowanie sformułowania „legionowy” dla określenia kryzysu przysięgowego z 1917 r. [3., s. 224]. Lektura biogramu Stanisława Taczaka stwarza wrażenie, jakby służył on w Legionach, podczas gdy był do nich jedynie przydzielony w roli instruktora z armii niemieckiej [3., s. 225–226]. Kielce nie zostały zajęte przez „I Kompanię Kadrową” [4., s. 373; podobnie: 6., s. 410], ale przez batalion, w skład którego wchodziła „Kadrówka” oraz oddział kawalerii. W październiku 1914 r. jeszcze nie istniał 1 Pułk Ułanów Legionów [4., s. 103, 373], podobnie jak pluton „5 pułku piechoty I Brygady” [4., s. 374]. Członków Polskich Drużyn Strzeleckich nie określa się w historiografii mianem „strzelców” [6, s. 8], ale „drużyniaków”, ponieważ pierwsza z nazw zarezerwowana jest dla tych, którzy znaleźli się w obrębie Związków Strzeleckich. Baranowicze, dokąd przeniesiono Legiony jesienią 1916 r., nie znajdują się – jak napisano – na Wołyniu, lecz na Białorusi [6., s. 439]. Kompania Kadrowa nie należała w momencie tworzenia do Legionów [7., s. 279], te bowiem powstały formalnie kilka tygodni później. Kazimierz Sosnkowski był więziony w Magdeburgu od sierpnia, nie zaś od czerwca 1917 r. [7., s. 280]. Zdarzyło się również kilka przypadków błędnej formy zapisu nazwisk oficerów

legionowych: „Felicjan Sławoj-Składkowski” [7., s. 27, 283], „Józef Kordian-Zamorski” [7., s. 30].

Pewne zastrzeżenia budzi niekiedy stosowana terminologia wojskowa. Wątpliwe jest wykorzystanie określenia „generał” dla osoby, która nie otrzymała takiej rangi z rąk legalnych władz Rzeczypospolitej, a nadano jej ją w ramach jednej z organizacji podziemnych (w tym wypadku Polskiej Armii Ludowej) [3., s. 217]. Grupa Operacyjna „Jasło” nie była „Samodzielna” [3., s. 224]. Niezręcznością jest sformułowanie o „korpusie składającym się z dwóch korpusów” [4., s. 376] czy rozróżnianie w wypadku lotnictwa „działalności rozpoznawczej” i „lotów bojowych” [4., s. 394]. W tomie 5. występują dwa określenia tego samego oddziału: „29 Pułk Armat Polowych” [cz. 1., s. 545] i „29 Pułk Artylerii Polowej” [cz. 1., s. 547]. Pojęcie „feldgrau” występuje wyraźnie jako kolor, także w tekście źródła, stąd zaskakuje, kiedy przypis je tłumaczący [tu „Feldgrau”] zaczyna się od „żołnierz frontowy” [5., cz. 1, s. 302, 552]. „Haubica” nie jest tożsama z „armatą” [5., cz. 2, s. 279]. Niemieckie pojęcie „Trommelfeuer” wiąże się raczej z działaniami ofensywnymi, dlatego właściwsze aniżeli określenie „ogień zaporowy” [5., cz. 2., s. 280] byłoby użycie zwrotu „ogień huraganowy”. Określenie „grek” dla karabinu Mannlichera-Schönaeura nie miało związku z „krajem produkcji” [6., s. 426], ale krajem-odbiorcą. Dwukrotnie nadany Krzyż Walecznych ma jedno okucie, nie „okucia” [6., s. 444].

Niekiedy przypisy rzeczowe wydają się za szerokie, ewentualnie zawierają zaskakujące w danym miejscu informacje. Dyskusyjne jest obszerne cytowanie powszechnie dostępnych dokumentów czy klasycznych prac [1., s. 143–144]. Krótka informacja na temat Stanisława Szeptyckiego wzbogacona jest na końcu o datę i miejsce zdania matury przyszłego generała [5., cz. 2, s. 289]. Te fragmenty opracowania tomu 6., które dotyczą carskiej Rosji, z reguły są zbyt rozbudowane i nasycone za daleko idącymi uogólnieniami.

Kończąc przegląd zawierający niektóre z kategorii uwag szczegółowych, ponownie należy zaznaczyć, że w kolejnych wydawnictwach serii brak informacji o recenzentach. Nie przesądza to oczywiście, że takowych nie było, niemniej niekiedy powstaje wrażenie, że uważniejsza lektura czy bardziej skrupulatna redakcja mogłyby niejedno ze wskazanych wyżej potknięć wyeliminować. Zwłaszcza w tomie 5. rzucają się w oczy niekonsekwencje: zapis nazw geograficznych po słowacku jak i węgiersku, numeracja rzymska i arabska dla tej samej formacji czy różna forma zapisu tych samych nazwisk oraz austro-węgierskich stopni oficerskich. Inna sytuacja, gdy najpewniej zabrakło oglądu redakcyjnego, to brak od-

zwierciedlenia struktury wewnętrznej książki w spisie treści tomu 6. To jedynie przypuszczenie, ale może wpływ na wymienione niedomagania miała trzyletnia przerwa pomiędzy wydaniem tomu 4. i 5.

Omawiana seria bez wątpienia jest przedsięwzięciem pożądanym. Każda z opublikowanych dotąd pozycji jest interesująca, zawiera ładunek nowych informacji i poszerza dotychczasową wiedzę, zwłaszcza jeśli chodzi o życie codzienne zarówno na frontach Wielkiej Wojny, jak i na ich zapleczu. Liczbę zauważonych pomyłek i potknięć faktograficznych w opracowaniach poszczególnych tomów należy uznać za niezbyt dużą, zwłaszcza biorąc pod uwagę skalę wydawnictwa. Nie mają one też najczęściej charakteru poważniejszego, a na pewno nie wpływają dezinformująco na odbiór tekstów źródłowych.

Pozostaje mieć nadzieję, że seria będzie kontynuowana, choć należałoby sobie życzyć, aby udało się wprowadzić pewne zmiany. Dystrybucja cyklu, w praktyce ograniczona do narzędzi będących w dyspozycji Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, powoduje, że jej odbiorcą będzie przede wszystkim środowisko naukowe. Tym bardziej więc wskazane jest, aby kolejne pozycje w serii były indeksowane. Minimum to opatrywanie wszystkich tomów indeksami osobowymi, a w niektórych wypadkach także geograficznymi. Wypada powtórzyć, że ogląd całości niejednokrotnie nasuwa przypuszczenie, że zespół wydawców nadający kształt serii albo nie rozstrzygnął wszystkich kluczowych kwestii formalnych w trakcie opracowania koncepcji cyklu, albo z czasem w sposób istotny zmienił przyjęte rozwiązania. Być może warto rozważyć, aby kolejne tomy były, w miarę możliwości, przygotowywane według jednego schematu.

Bibliografia

- Diariusz Kazimierza Świtalskiego VIII 1915 – I 1917*, cz. 1, oprac. J. Piotrowski, W. Suleja, „Niepodległość” 1995, t. 47, s. 5–109.
- Długosz S. (J. Tetera), *Przed złotym czasem*, z przedm. A. Struga, Kraków 1917.
- Kasprzycki T., *Kartki z dziennika oficera I Brygady*, Warszawa 1934.
- Kruk-Śmigła J., *Za wierną służbę Ojczyźnie. Dziennik Legionisty I Brygady*, oprac. J. Kirszak, Krosno 2004.
- Lipiński (Socha) W., *Szlakiem I Brygady. Dziennik żołnierski*, przedm. M. Gałęzowski, red. M. Pilecka, Łomianki 2014.

Römer M., *Dzienniki legionowe. 1. 18 VII 1915 – 24 II 1916*, do dr. przygot. Z. Solak, przy współudz.

J.T. Nowaka i A. Garlej-Solak, Kraków 2008.

Składkowski S.F., *Moja służba w Brygadzie. Pamiętnik polowy*, Warszawa 1990.

Tomza H., *Dziennik Legionisty 1914–1915. Walki II Brygady Legionów w Karpatach Wschodnich*, Warszawa 2008.

Wyrwa-Furgalski „Wyrwa” T., *Dziennik 1913–1916*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Kraków 2011.